

ՏԱՍՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՄԻ ԱՆՀԱՅՏ ՆԿԱՐՁՈՒՂԻ

(էջեր միջնադարյան նկարչությունից)

Դարանի Սպահան նահանգի Չարմահալ գավառի «Ուսումնասիրաց միության» կենտրոնական վարչության հանձնարարությամբ, 1946 թվականին, շրջում եմ նույն գավառի հայաբնակ գյուղերը, որպեսզի ուսումնասիրեմ հայ գյուղացիության ազգագրական-տնտեսական կյանքի պատմությունը: Ահա այդ ժամանակ հայաբնակ Մամուռան գյուղում, գրասեր Մատթեոս Աբրահամ Տեր-Սուքիասյանի խրճիթում, գտնում եմ մեր իմաստուն և խոհուն պապերից ավանդ մնացած մի անհայտ թանկագին ձեռագիր: Դա Գրիգոր վարդապետ Տաթևացու գրական հատորն է, մի գիտնական, որի կյանքի և գործունեության էջերը տանում են ձեզ 14-րդ դարի վերջին շրջանը և 15-րդ դարի առաջին քառորդը: Իր դարաշրջանում փայլում է նա իր գիտությանը և ուսուցչական գործունեությանը: Նրկար տարիներ պաշտոնավարում է Ապրակունիսի, Տաթևի, Մեծոփա ու Սաղմոսա վանքերում և հայ ժողովրդին նվիրում, իր ժամանակի հասկացողությամբ, գիտուն և առաջադեմ աշակերտներ: Ուշագրավ է, որ նա իր սաներին ուսուցանում է ո՛չ միայն հայոց գրականություն, Հին ու Նոր Կտակարանների մեկնաբանություն, այլև վարժեցնում է երաժշտության, ճառասացության և գրչության արվեստներին: Նա հռչակվում է նաև իր գրական երկերով— «Գիրք հարցմանց» (տպ. 1729 թ., Կոստանդնուպոլիս) և «Գիրք քարոզութեան» (տպ. 1741 թ., Կոստանդնուպոլիս): Վերջին հատորում խոսում է նա սիրո, խոհեմության, «հալալ աժուսնության», «Վասն արդար վաճառաց և

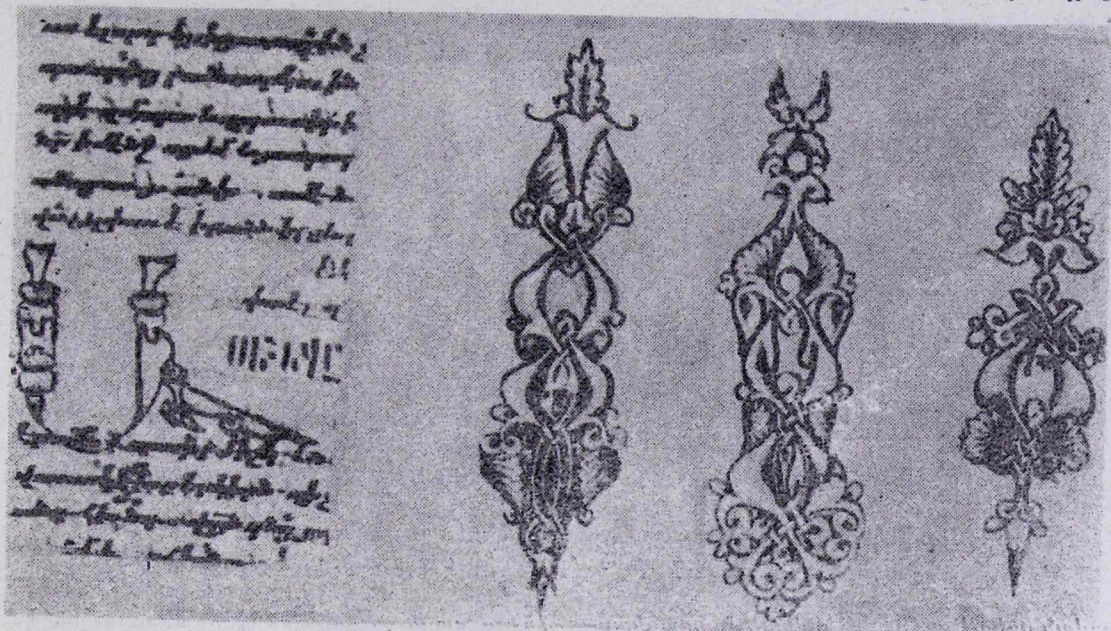
կշռոց», արիության և այլ երևույթների մասին:

Ահա այդ գրագրի մի օրինակը բազմել է Մամուռանում, որի մեծությունն է 27×21 սմ., կաշեպատ տախտակյա կազմով: Բաղկացած է 977 մեծագիր էջերից և գրված է բամբակի թղթի վրա, երկսյուն, սև թանձր թանաքով, բոլորգիր և սկզբից մինչև վերջը միևնույն գրչությամբ: Դա մեկն է հայ ժողովրդի հին մշակույթի ա՛յն հազվագյուտ գրագրերից, որ 1606 թվականին, Շահ-Աբբասի բռնի պաղթի ժամանակ, հայ գյուղացիները Հայաստանից իրենց հետ բերել են նախ Չարմահալի հայաբնակ Ֆոինդիզան գյուղը, ապա տարել Գիշնիգան: Այնուհետև ձեռագիրը ձամբորդել է Մամուռան, Շահ-բուլաղ և դարձյալ Մամուռան հայաբնակ գյուղերը: Այդ ճանապարհորդությունն ու թափառումներն էլ դրել են իրենց քայքայիչ դրոշմը գրագրի բովանդակության և գեղարվեստական կառուցվածքի վրա: Շրջելով գյուղից գյուղ և անցնելով արվեստից անհասկացող մի քանի գյուղացիների ձեռքը, ձեռագիրը գրկվել է իր նկարչական մի շարք գեղեցիկ էջերից: Այժմ ընդհանուր պատկերն այն է, որ պակասում են սկզբի, միջի և վերջի շատ թերթերը: Նույնիսկ մի անբարեխիղճ ձեռք կտրել է հիշատակարանը, որով մթության մեջ են մնում գրագրի պատմության շատ կարևոր էջերը: Միակ միակթարական երևույթը 512-րդ էջի երկսյուն գրության ներքո գրված երկտողն է: Դա փոքր, բայց թանկագին մի փաստաթուղթ է, որ ցայտուն դադափար է տալիս ձեռագրի գրության ժամանակաշրջանի մասին: Ահա այդ արժեքավոր տողերը,

«Ի բիւ Հայոց Ձե (1456 թ.) գրեցաւ ի Ջուլայ, քալր[ն]գգիրս Գրիգորի Տաթևացոյ»¹:

Այս էական հիշատակարանն էլ հաստատում է, որ ձեռագիրը գրվել է 15-րդ դարում, Հին-Ջուլայում: Բայց գրչագիրն առանձնապես արժեքավորվում է նրանով, որ գրիչն արվեստագետ մի հայ կին է: Դա ուշագրավ մի երևույթ է 15-րդ դարի գրչադրական արվեստի պատմության մեջ: Անժխակի է, որ հնագույն շրջանում ունեցել ենք գեղագրության ձիրքով օժտված հայուհիներ, որոնք զարկ են տվել գրչության մշա-

թվականին Հալիձորի Սուրբ Կույս Աստվածածին վանքում արտագրել է «Մեկնութիւն ժամագրքի», «Նարեկացի» և «Խոսրով Մեծ» ձեռագրերը: Հայ գրչագրության մի այլ համեստ մշակն է կույս Վառվառը, որ 1655 թվականին արտագրել է «Ժամագրքը»: Այս արվեստագետ հայուհիների շարքում առանձին էջ է դրվում նաև Վարդենին, որ 1657 թվականին գրել է «Մանգուխտի գիրքը»: 1673 թվականը ձեռն տանում է Ծնհերի վանքը, որ քույր Էրիկեն գրել է «Ատենի ժամագիրքը»: Ահա և Փոքր Սյունյաց վանքը, որ 1684 թվականին կույս Վառվառն արտագրել

1456 թվականին Հին-Ջուլայում գրված ձեռագիր Ավետարանի մանրանկարներից, գործ նկարչուհի Մարիամի:

կույթին: Դրանցից հայտնի է Կիլիկիցի հայուհի Զաքելը, որի մասին կարդում ենք. «Ի հին պատմության Սոյ լուայ, թէ Բարձրաբերդցի Կոստանդին քահանայի դուստր Զապել կոչեցեալն պաշտէր զմանր ուսմունս, և էր հմուտ ընթերցողութեան և արուեստին գրչութեան»:

17-րդ դարում, 1650 թվականին, հռչակվում է մի այլ համեստ գրչուհի: Դա Մարիանն է, որ Արկոշ գյուղում արտագրել է «Վարք Հարանց անապատականացը»: Նույն դարաշրջանում փայլում է մի այլ վաստակավոր արվեստագետ հայուհի: Դա քույր Հովիթիմենն է, որ երեք տարի անց, 1653

է Գրիգոր Տաթևացու «Ճառքնտիր քարոզները»: Գծենք նաև քույր Շառլանի կերպարը, որ Շոռատի Սուրբ Կույս Աստվածածին վանքում, 1664 թվականին արտագրել է պատմահայր Մովսես Խորենացու և Նղիշի պատմությունը:

Ահա հայ ժողովրդի պարծանքը կազմող այս գեղագիր գրչուհիների շարքում պատվավոր տեղ է գրավում նաև գրչագիր Մարիամը: Այդ հանգամանքն են ընդգծում ձեռագրի տարբեր էջերում արձանագրված սեղմ տողերը, որոնց պատկերն է.

«Զբաղմամեղս յամ(ենայն)ի զՄարիամ անուն, որ միայն զանունս իմ և ո՛չ զիր և զծնողսն իմ աղաչեմ յիշեալ ի Տէր բարի կամպօ» (էջ 261):

1. Տես «Բաղմավեպ», 1948 թ., թիվ 1—2, էջ 45—46:

«Այլ և ես մեղօք մածեալ և մոլորեալ ոգի Մարիամ սիրող բանի յերեսս անկեալ աղաշեմ զհանդիպողսդ զի և մեզ խնդրեցէք զթողութիւն ի յահեղ ատեան Քրիստոսի (էջ 433):

«Եւ զանպիտան Մարիամ գրիչս յիշել աղաշեմ վասն Աստծոյ. ո՛վ ոք հանդիպիք (էջ 645):

Այս հիշատակագրութիւններն էլ հաստատում են, որ ձեռագիրը գրվել է արվեստագետ Մարիամի գրչով:

Սակայն, գրչագրի գեղեցկությունը կազմում են մեկը մյուսից տարբեր ոճերով և

հու պայծառ դիմագիծը: Այդ հանգամանքը հաստատում է ձեռագրի 723-րդ էջի սեղմ, բայց թանկագին հիշատակարանը, ուր կարդում ենք.

«Յիշեա Քրիստոս Աստուած զանպիտան գծողս Մարիամ ապաշխարողս և (զ)ծնողս իմ զ(հ)ոգևոր և զմարմնաւորսն և զամենայն երաշխաւորսն իմ. և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Աստծոյ մերոյ և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»:

Այս տողերն էլ վերջնականապես պարզում են մի էական հանգամանք, որ ձեռագրի գրիչն ու գծագրիչն է Մարիամը: Դա

1456 թվականին Հին-Ջուղայում գրված ձեռագիր Ավետարանի մանրանկարներից, գործ նկարչունի Մարիամի:

բովանդակությամբ վրձինված մանրանկարները, որոնցից հատուկ ուշադրության արժանի է 16-րդ էջի խորանը: Դա նկարչական արվեստի մի գեղեցիկ ստեղծագործություն է, որը գրավում է ձեզ իր նրբությամբ և բանաստեղծական պատկերավորությամբ: Ընդգծենք նաև որոշ լուսանցքներում ձուխ երանգներով նկարված գեղեցիկ զարդանկարները, թռչնազարդերը և գեղազարդերը, որոնք իրենց ինքնուրույն ոճով, գույների ներդաշնակությամբ և գեղարվեստական որոշ նրբությամբ ձեռագրին առանձին գրավչություն են տալիս, միաժամանակ պարզում 15-րդ դարի Հին-Ջուղայի նկարչական դպրոցի էությունը: Այդ մանրանկարներն այսօր առանձին արժեք ունեն նրանով, որ պատկերում են նաև հայ նկարչական պատմության մինչև օրս անծանոթ մի նկարչու-

15-րդ դարի առաջին կին նկարչունին է, որի վրձինի թանկագին մնացորդները հասել են մեզ և ցայտուն գաղափար են տալիս նրա ստեղծագործական ինքնուրույն ձևերի, արվեստի էության և ոճի մասին, մի արվեստագիտուհի, որն օժտված լինելով նկարչական հարուստ ավյալներով, ձեռագիրը զարդարել է գեղեցիկ մանրանկարներով, որոնք ընդգծում են նրա հմուտ և ձևակերպված վրձինի մասին: Այդ նկարների շնորհիվ էլ այսօր մեզ հետ խոսում է 496 տարի առաջ մեզանից բաժանված տաղանդավոր նկարչուհին, որ հանդիսացել է իր ժամանակի մանրանկարչական արվեստի լավագույն դրոշակակիրներից մեկը: Ահա թե ինչո՞ւ նա իր վրձինով ունի իր ուրույն տեղը հայ մանրանկարչության, գրչագրության և գեղագրության արվեստների պատմության մեջ:

